

6. Соколенко С.І. Перспективи зростання економіки України на основі інноваційних кластерів / С.І. Соколенко // IV Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток інноваційних кластерів в сучасних умовах реструктуризації економіки», м. Севастополь, 31.05–03.06.2009 г. // <http://ucluster.org/sokolenko/2008>

7. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – До.: Логос, 2004. – 848 с.

В статье рассмотрена экономика Украины и дана оценка перспектив развития отраслей экономики с учетом современных евроинтеграционных процессов. Исследовано формирование кластерных моделей и их влияние на развитие регионов и страны в целом.

Ключевые слова: экономика, отрасль, рынок, кластер, кластерная модель, конкурентоспособность.

In the article it is considered economies of Ukraine and estimation of prospects of development of industries of economy from the account of modern European integration processes. Forming of cluster models and their influence is investigational on development of regions and country on the whole.

Key words: economy, branch, market, cluster, cluster model, competitiveness.

Надійшло 8.12.2010.

УДК 338.2:612.013

Д.Є. Козенков

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ

У статті розглянуто теоретичні питання та основні положення розвитку системи господарювання з позиції загальної теорії циклів.

Ключові слова: цикл, циклічність, життєвий цикл, розвиток підприємства.

Вступ. Розробка практичних рекомендацій для вирішення питань організації управління розвитком підприємств потребує розгляду ряду проблем, безпосередньо пов'язаних з критеріями формування стратегії розвитку. Процеси економічного розвитку завжди цікавили вчених. З позицій системного підходу розвиток – це процес спрямованих змін, у результаті яких виникає новий якісний стан системи. Усю різноманітність поглядів на розвиток можна подати у вигляді чотирьох груп [1]. Перша група – це процес реалізації нових цілей, який забезпечено цілеспрямованістю змін. Друга група передбачає пояснення природи розвитку як процесу адаптації до навколишнього середовища. Третя група поглядів пояснює розвиток як процес розв'язання протиріч системи. Четверта група ототожнює розвиток з однією з його ліній – прогресом, або з однією з його форм – еволюцією. Розвиток включає поняття самоорганізації системи, тобто забезпечення можливості розвитку прогресивних процесів у системі. При цьому система має задовольня-

ти такі вимоги: бути відкритою, динамічною, узгодженою, нерівноважною. Ефективність управління розвитком прямо залежить від «правильності» вибору відповідної стратегії і тактики. Можна виділити цілий ряд критеріїв цього вибору. Якнайповніше ці фактори об'єднує і систематизує теорія циклічного розвитку.

Постановка завдання. Теоретичним та методологічним аспектам розвитку підприємств на основі теорії циклів присвячено багато наукових досліджень таких авторів, як: Й. Адізес, Л. Грейнер, К. Жюгляр, Дж.Б. Кларк, М.Д. Кондратьєв, М.І. Туган-Барановський, Л. фон Бергаланфі, Ф. Форрестер, Й. Шумпетер та ін. Але, незважаючи на ці дослідження, проблеми еволюції та розвитку підприємств є найбільш слабо вивченими галузями теоретичного менеджменту. У більшості випадків практичне використання теорій циклічного розвитку має описовий характер. Відсутня можливість визначення терміну різних стадій циклів, їх ідентифікації тощо. Виходячи з цього, можна стверджувати, що дослідження питань циклічного розвитку підприємств у системі менеджменту підприємства в умовах ринку є актуальним і може мати певний практичний інтерес. Таким чином, **метою цього дослідження** є визначення сутності та видів циклів розвитку підприємства.

Результати дослідження. Основною характеристикою відкритої системи, що розвивається, є нерівноважність, яку можна визначити як стан відкритої системи, при якому відбувається зміна її складу, структури та поведінки. Для підтримки своєї нерівноважності система потребує того, щоб ззовні до неї надходив потік негативної ентропії, який за величиною, принаймні, дорівнює внутрішньому виробництву ентропії. Також система має постійно функціонувати, щоб зберегти умови свого існування.

Системи та їх компоненти схильні до коливань. Розрізняють вільні та вимушені коливання, а також автоколивання. До вільних коливань відносять коливальні рухи, які поступово затухають у реальній системі, що досягає стану рівноваги. Вимушені коливання виникають при дії на систему зовнішньої сили. Автоколивання – це незгасаючі коливання, що відбуваються у відкритих системах, далеких від рівноваги. Вимушені коливання та автоколивання є характерними для відкритих систем, а вільні – для закритих систем, що наближаються до рівноваги. Існує два ефекти дії коливань на систему – петля позитивного зворотного зв'язку і кумулятивний ефект. Петля позитивного зворотного зв'язку робить можливим посилення незначних збурень до хвиль, що ведуть систему до якісного стрибка. Кумулятивний ефект полягає у тому, що незначна причина викликає ланцюжок подій, кожна з яких є все більш істотною. Коливання можуть призвести до зміни системи, повернення системи до старого стану та руйнування системи. Будь-яка з цих можливостей реалізується у так званій точці біфуркації, в якій система є нестійкою. У процесі руху системи від однієї точки біфуркації до іншої, власне кажучи, і відбувається розвиток системи. Система проходить дві стадії: еволюційну й революційну. В еволюційному процесі відбувається повільне накопичення кількісних і якісних змін параметрів системи та її компонентів. У еволюційному процесі відбувається зростання ентропії й нестійкості, що призводять до подальшого якісного стрибка в розвитку й переходу системи в нову дисипативну структуру, яка відповідає новим умовам зовніш-

нього середовища. Далі система знову стає на шлях еволюційних змін, і цикл повторюється.

Проблема пояснення циклічного розвитку систем привертає увагу вчених давно і не випадково, оскільки розкриття механізмів періодичності явищ відкриває шлях до прогнозування розвитку систем. Цикл виступає як фактор Всесвіту, що впорядковує, як єдиний і універсальний закон буття. Усі закони діалектики відмінно вписалися в теорію циклу. Більш того, центральна ідея діалектики про суперечність об'єктивного світу стала центральною ідеєю теорії циклу. Потрібно відзначити, що циклічний метод аналізу має досить багату історію. Вперше циклічні теорії було розглянуто в працях філософів та істориків давнини (Плутарх, Платон, Аристотель). Значний етап розвитку теорії циклів відносять до періоду, коли було висунуто ідею великих історичних циклів (Аль-Біруні, Дж. Віко, Н. Макіавелі, Вольтер, Руссо). Однак революційний переворот у поглядах на теорію циклів відбувся в середині ХІХ ст. у результаті формування нових поглядів на закономірності суспільного розвитку (Г. Гегель, К. Маркс, І. Кант, Г. Спенсер, С. Соловйов, М. Чернишевський та ін.).

Найважливішими джерелами процесу розвитку є суперечності між: функцією і метою системи; потребами системи в ресурсах і можливістю їх задоволення; старим і новим; прагненням до порядку і хаосом; прагненням системи до встановлення стійкого стану і засобами його досягнення; цілями системи і цілями її компонентів; процесами функціонування й розвитку та ін. [2]. Більшість суперечностей в еволюційний період згладжуються – зовнішнім ентропійним тенденціям і суперечностям тут протистоїть адаптація, а внутрішнім – функціонування системи. Максимально можливе розв'язання протиріч відбувається в момент катастрофи (точка біфуркації), далі суперечності поступово накопичуються, і цикл повторюється.

Зміна еволюційного і біфуркаційного етапів розвитку систем, їх стійкості й нестійкості утворює в часі динамічні цикли. Кожна система має не тільки свої специфічні внутрішні циклічні процеси, обумовлені її природою, але і цикли, що продиктовані їй зовнішнім середовищем. При цьому цикли внутрішнього походження можуть змінюватися під впливом зовнішніх циклів. Такий адаптаційний процес називається синхронізацією. У результаті синхронізації системи починають рухатися з однаковими, кратними або сумірними частотами (швидкостями). При цьому внутрішня синхронізація відбувається, коли певні частотні співвідношення встановлюються у результаті взаємодії «рівноправних» систем; а зовнішня – коли одна із систем нав'язує свій ритм іншим системам. Процес синхронізації систем може призвести до їх когерентності, тобто до узгодженого перебігу в часі коливальних процесів, коли елемент системи знаходиться не на якомусь одному рівні, а на всіх відразу. Наявність процесів синхронізації дозволяє прогнозувати часові межі нижніх точок біфуркації. Точнішому прогнозу піддаються процеси еволюційної стадії розвитку, оскільки вони відрізняються стійкістю за відомих умов зовнішнього середовища.

Економічний розвиток – це підйом, що відбувається нерівномірно. Коливання в русі суспільного виробництва, що регулярно повторюються за певний проміжок часу, означають «циклічний» характер його розвитку.

Діапазон одиничного циклу охоплює рух економіки від однієї кризи до іншої. Причини таких коливань у ході економічного розвитку пояснюють по-різному. Деякі економісти (Ж.Б. Сей, Д. Рікардо та ін.) взагалі заперечували можливість загальних економічних криз; часткові ж кризи надвиробництва пояснювали порушенням пропорційності між різними галузями виробництва. Інша група економістів (Дж. Кейнс, Е. Хансен) пояснювала кризи надвиробництва недостатньою схильністю до споживання, а вихід із кризи бачили у стимулюванні сукупного попиту. Нарешті, деякі економісти убачали причину криз у недоліках кредитно-грошової політики.

Як бачимо, назвати єдину причину циклічного руху ринкової економіки виявляється вельми важкою справою. Тому багато сучасних економістів обмежуються загальним зазначенням того, що причину циклічного руху закладено в складному й суперечливому характері різноманітних сил і факторів, що впливають на рух ринкової економіки.

Термін «цикл» звичайно вживається для позначення подій, які постійно повторюються, але не обов'язково однаковою мірою. Тому є всі підстави вважати, що рух ділового життя суспільства відбувається у формі циклів, суть яких полягає у наявності послідовності змін, що повторюються. У процесі безперервного економічного зростання економічна система проходить чотири фази, які називаються фазами ділового циклу. Це – пік (процвітання), стиснення (рецесія), дно (депресія), і розширення (відновлення). Основу ж економічного циклу становлять економічні кризи, що періодично виникають.

Рух виробництва від однієї економічної кризи до початку іншої називається економічним циклом. Головну фазу економічного циклу складає криза. У кризі відображаються основні риси циклу. З нею закінчується один період розвитку і починається інший. Без кризи не було б циклу, а періодичне повторення криз надає ринковій економіці циклічного характеру.

У наш час цикл розглядають як єдиний процес, що послідовно проходить через фази криз і підйомів, а не просто як випадкову послідовність криз, що переривають час від часу хід відтворення. Предметом дослідження є весь цикл, а не окремі його фази. Зараз описано 1380 типів економічного циклу, і процес цей триває.

Для ринкової економіки характерні як малі (до 10 років), так і великі цикли з довготривалими тенденціями (хвилями) тривалістю 50–60 років. Довгі хвилі в економіці або «великі цикли кон'юнктури» почали аналізуватися економістами у середині XIX ст. (Х. Кларк, В. Джевонс, К. Маркс, А.І. Гельфанд, Ван Гельдерен, Де Вольф). Але, найбільший внесок у розвиток теорії довгих хвиль зробив видатний російський економіст М.Д. Кондратьєв, який опублікував у 20-х рр. XX ст. ряд праць [3]. Головну мету дослідження М.Д. Кондратьєв бачив у розробці методології довгострокового прогнозування тенденцій розвитку світового капіталістичного господарства.

За час, що минув з 1925 р., було запропоновано величезну кількість теорій, які пояснюють існування довгих хвиль. У праці [4] наведено класифікацію основних таких теорій. У багатьох із них робиться спроба вивести пояснення існування довгих хвиль із коливань одного, взятого за основу авторами, параметра, а коливання самого взятого за основу параметра автори пояснюють довільним чином.

Найбільш відомою з теорій циклічного розвитку є інноваційна теорія Й. Шумпетера [5]. До послідовників інноваційного напрямку в теорії довгих хвиль також відносять таких учених, як С. Кузнець, Г. Менш, А. Клайнкнехт, Дж. ван Дайн. Теорію перенакопичень у капітальному секторі розроблено під керівництвом Дж. Форрестера. Група теорій, пов'язаних із робочою силою, ґрунтується на розгляді теорій довгих хвиль з погляду закономірностей робочої сили (К. Фрімен). До прихильників цінового напрямку в поясненні довгих хвиль відносять У. Ростоу та Б. Беррі. Існує позиція, згідно з якою вважається, що майбутнє у дослідженні довгих хвиль належить інтеграції різних однопричинних моделей (Й. Дельбеке). Було створено також комплексні теорії соціологічних пояснень, які базуються на тому, що не можна розглядати розвиток економіки, не розглядаючи водночас розвиток того суспільства, яке цю економіку створює для задоволення своїх потреб.

Існують також інші моделі, побудовані на ідеології циклічності. Представники неокейнсіанського напрямку економічної думки (П. Самуельсон, Е. Хансен, Дж. Хікс, Е. Домар, Р. Харрод) вважають, що на циклічні коливання більшою мірою впливають капіталовкладення, меншою мірою – споживання. У 70-х роках минулого сторіччя набула розвитку модель циклу представника посткейнсіанської школи Х.П. Мінські, що одержала назву «гіпотеза фінансової нестабільності», або «гіпотеза фінансової крихкості» [6]. Італійські економісти Д. Деллі Гатті, М. Галлегаті і Л. Гардіні розвинули у своїх роботах посткейнсіанську теорію ділових циклів. Новизна їх теорії [7] полягає у виявленні таких факторів циклічних коливань ділової активності, як вплив курсу акцій на інвестиції, еластичність попиту домогосподарств на акції, надмірна пропозиція акцій, частка нерозподіленого прибутку.

Таким чином, проблема циклічного розвитку залишається достатньо дискусійною: і дотепер висловлюються різні погляди на природу циклів. Безперечним же є визнання їх існування й використання концепції довгих хвиль для характеристики господарських процесів, які не знаходять свого пояснення у теоріях малих циклів.

З точки зору теорії циклічності життєвий цикл будь-якої системи можна розділити на такі етапи [8]:

– експлерентний (латентний, або початковий), на якому система починає формуватися, проявляти себе тим або іншим чином. Цей етап характеризується непередбачуваністю та неоднозначністю. Для цього етапу характерні такі періоди, як початок та пробудження системи;

– патієнтний (зростання, або стрімкості) – етап становлення та утвердження системи, на якому всі тенденції чітко та однозначно прослідковуються, а поведінку системи можна передбачити. Цей етап є суперечливим та вміщує у себе такі періоди, як становлення, визначення та утвердження;

– віолентний (апогею, або диверсифікації) – етап найвищої величини показників, найбільшої віддачі. Включає такі періоди, як насичення, зрілість, деструкція;

– комутантний (падіння, старіння, або погіршення) зазвичай пов'язують із зниженням ефективності функціонування системи. Тут можна виділити такі етапи як зниження, старіння і деградація;

– леталентний (вибуття, закінчення, або припинення) – це останній етап у життєвому циклі системи. Багато систем не доживають до цього етапу і вибувають раніше. Цей етап включає такі фази, як релікт, старіння.

Однією з форм об'єднання економічної, техніко-технологічної і соціальної системи в єдине ціле є підприємство. Підприємство також має свій життєвий цикл, який включає сукупність взаємопов'язаних циклів ділової активності. Кожний діловий цикл пов'язаний з функціонуванням і розвитком бізнес-процесів. Якість і активність здійснення основних бізнес-процесів на підприємствах у комплексі розглянуто в [9], де виділено і проаналізовано за фазами ділового циклу активність маркетингу, виробничу активність, інноваційну активність та інвестиційну активність. Аналіз здійснювався за 4 фазами – бум (пік, вершина), стиснення (рецесія, криза), депресія, поживлення (розширення). Виділяють такі основні ділові цикли за основними бізнес-процесами: виробничо-технологічний цикл; маркетинговий цикл; цикл відтворення фізичного капіталу; цикл відтворення людського капіталу; інноваційний цикл; інвестиційний цикл; інтеграційний життєвий цикл.

Удосконалення управління фірмою, розробка стратегії її розвитку в довгостроковій перспективі, вироблення і здійснення поточної політики і повсякденного управління мають спиратися на облік особливостей кожного ділового циклу і попередження кризових ситуацій.

Так, основними проблемами виробничого процесу є визначення асортименту продукції, що випускається, забезпечення повного завантаження виробничої потужності й повної зайнятості персоналу, що випереджає оновлення виробничого апарату. У фазі буму ділової активності підприємство має можливість випускати і продавати товари всього асортименту, досягаючи нормативного завантаження виробничої потужності, повної зайнятості персоналу. Максимально можливі обсяги виробництва та збуту продукції дозволяють отримувати високі доходи. При скороченні обсягів ринку та попиту на продукцію виникають простої та недозавантаження виробничих потужностей. Якщо ж спад виробництва досягає критичної межі, яка нижче точки беззбитковості, різко зменшуються доходи та можливості закупівлі ресурсів та оплати праці. Підприємство має звільнити персонал, накопичується заборгованість перед постачальниками та кредиторами, які можуть порушити процедуру банкрутства підприємства. Вижити в умовах кризи підприємство може за рахунок утримання попиту на основні види продукції хоч би на точці беззбитковості. Для цього необхідне переналагодження технологій на випуск продукції, що має попит. Звільняються відносно незавантажені працівники при збереженні кадрового потенціалу для виконання основних технологічних операцій. Накопичуються амортизаційні кошти для проведення реконструкції ділянок і цехів та оновлення технологічного устаткування. Якщо ці дії не вдається успішно виконати в період депресії, то можливе настання ситуації банкрутства. Виживання у депресивний період потребує розширення виробництва товарів, які мають попит, технічного переоснащення із відповідною перекваліфікацією кадрів. Зростання частки у випуску нової продукції, поліпшення ринкової ситуації сприяють зростанню

завантаження виробничих потужностей, найму нових кадрів і зростанню продуктивності праці, отриманню доходів, достатніх для завершення оновлення капіталу підприємства.

Аналіз практичного досвіду формування та використання моделі життєвих циклів дозволяють сформулювати можливості та обмеження моделі життєвих циклів як інструмента управління змінами на підприємстві. Слід відзначити такі можливості: прогнозувати збут та планувати виробничу програму; визначати базисні стратегії на різних етапах розвитку; визначати кожен етап розвитку підприємства та якісно характеризувати його. До обмежень слід віднести проблематичність визначення тривалості різних стадій життєвого циклу та життєвого циклу в цілому, неможливість однозначної ідентифікації окремих стадій життєвого циклу, важкість визначення моменту настання конкретного етапу циклу тощо.

Висновки. Проблеми практичної реалізації моделі життєвих циклів мають загальні передумови для всієї різноманітності видів циклів та обумовлені недостатнім методологічним опрацюванням окремих моментів. Використання механізму циклів дозволяє забезпечити обґрунтований вибір управлінських рішень з розвитку підприємства відповідно до стадії його життєвого циклу та потреб зовнішнього середовища. Синхронізація ділових циклів надає можливість не тільки пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, але й активно управляти цими змінами, досягаючи впевненого економічного та соціального розвитку.

Список використаної літератури

1. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-самоорганизационный поход / Е.А. Ерохина. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1999. – 160 с.
2. Меньшиков С.М. Длинные волны в экономике: Когда общество меняет кожу / С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко. – М.: Экономика, 1989. – 274 с.
3. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 525 с.
4. Козенков Д.Є. Інноваційний розвиток та людський потенціал: оцінка та стимулювання / Д.Є. Козенков та ін. – Д.: Системні технології, 2005. – 157 с.
5. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 401 с.
6. Minsky H.P. Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and An Alternative to «Standard» Theory / H.P. Minsky // Nebraska Journal of Economics and Business, 1977, Vol.16, Winter. P. 5–16 (передруковано в книзі: Wood J.C. (ed.) John Maynard Keynes. Critical Assessments. London. Macmillan. 1983. – P. 289–290).
7. Delli Gatti D. Complex Dynamics in a Simple Macroeconomic Model with Financing Constraints / D. Delli Gatti, M. Gallegati, L. Gardini // Dymski G., Pollin R. (ed.) New Perspectives in Monetary Macroeconomics. Explorations in the Tradition of Hyman P. Minsky. Ann Arbor. The University of Michigan Press. – 1994. – P. 51–76.

8. Смирнов В.Т. Кризис как фаза развития предприятия / В.Т. Смирнов, В.И. Романчин, И.В. Скоблякова. – М.: Машиностроение, 2003. – 102 с.

9. Карликов О.В. Коммерческая активность предприятия / О.В. Карликов, В. Смирнов. – М.: Машиностроение, 2000. – 112 с.

В статье рассматриваются теоретические вопросы и основные положения развития системы хозяйствования с позиции общей теории цикла.

Ключевые слова: *цикл, цикличность, жизненный цикл, развитие предприятия.*

In clause theoretical questions and basic situations of development of system of managing from a position of the general common theory of a cycle are considered.

Key words: *cycle, recurrence, life cycle, development of enterprise.*

Надійшло 8.12.2010.

УДК 331.101:339.9

Т.А. Костишина

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються науково-методичні засади конкурентоспроможної оплати праці. Визначаються внутрішня та зовнішня конкурентоспроможність оплати праці, їх конкурентні переваги, фактори формування.

Ключові слова: *конкурентоспроможна оплата праці, внутрішня, зовнішня конкурентоспроможність оплати праці, конкурентні переваги оплати праці.*

Вступ. Домінантною тенденцією розвитку світового господарства на початку ХХІ ст. стала його глобалізація, багатовимірний прояв якої виявляється через зростання масштабів та динамізацію міжнародного руху капіталів, праці, товарів, послуг, інформації, технологій.

Протягом останніх століть глобалізація виявлялася і досліджувалася як ключова проблема світогосподарського розвитку. Сучасні системні трансформації надають їй нової якості – з тенденції глобалізація переростає у всепоглинаючий процес, що включає політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технічні та інші складові.

Актуальні питання економічної взаємодії та ефективного розвитку країн у глобальному середовищі фокусуються і системно відображаються у проблематиці глобальної конкурентоспроможності.

Загострення глобальних суперечностей та диверсифікація форм і методів конкурентної боротьби на світових ринках зумовлені насамперед нерівномірністю економічного та соціального розвитку, який виявляється в диспропорційності розвитку не тільки окремих країн, а й регіонів та галузей.

Жорстка і неослабна конкурентна боротьба на глобальних ринках з високим ступенем представництва різних суб'єктів потребує від Украї-